

דוֹן קִישוּט מֵאַסְטֵרפּוֹלִי

דברי ימי חייו ומפעליו

I

שם הכנוי של גבור ספורי — דון קישוט. ואולם יהודי כשר הוא מלדה ומבטן, יהודי על-פי דתו ויהודי בכל הליכותיו, וגם נולד בעיר ואם בישראל — באסטרופולי.

חושב אני לי לחובה להודיע זאת גלוי בראשית ספורי, יכן כי, כגודע, חי לפני שנים רבות בארץ ספרד פרש נודד אחד, אשר גקרא גם הוא בשם דון קישוט ואשר את כל מעשה תקפו וגבורתו חקק בספר לזכרון לדור אחרון הסופר המהולל סרוונטס הספרדי. כל בן תמותה המכיר את ערכו ידאג אמנם לכבוד נפשו, אבל לא יחפוץ להתהדר בכבוד אחרים. ועל כן לא יחפוץ גם גבורי, כי יחליפו אותו אף רגע אחד עם בן גילו הספרדי. גבור ספורי, ישמרהו האל, הוא יהודי פשוט מאסטרופולי, וגם יתגאה, כי בעורקיו לא תולד אפילו טפה אחת קטנה מדם הספרדים, אף-על-פי שאבותיו חיו ימים רבים בארץ ספרד. גם לא היה גבורי מעודו פרש נודד, אף כי שבע נדודים כל הימים. ואם יסכים אתי הקורא החביב לחשוב, כי איש אשר לא שפך דם אדם מעודו ואשר לא ארב לעוברי דרך לגזול את הונם, ורק הקדיש את כל ימי חייו להלחם עם רחיי-רוח, — אם יסכים אתי הקורא לחשוב, כי גם איש כזה יוכל לרכוש לו את כנוי הכבוד „גבור-חיל“, או גבורי-לע יהיה האחרון להקרא בשם זה. פרש, אמנם, לא היה, על סוס לא רכב מעודו, גם ירא היה לגשת אל ארבע אמותיו של סוס. אבל עם רחיי-רוח נלחם בעוז ובעצמה לא פחות מבן גילו הספרדי.

חושב אני לי לחובה להעיר עוד על דבר אחד: בין קוראי אולי ימצאון אנשים, אשר יתפלאו לראות את תואר הכבוד „דון“ לפני שם איש יהודי מאסטרופולי, — תואר אשר זכו לו רק בני מרום, עם הארץ בספרד, ויחשדו

את גבורי, כי אוהב הוא להתהדר בנוצות זרים. חלילהו כבית גנוי שמורה מגלת יוחסין של גבורי, ובה נמשכת רשימה ארוכה של „דונים“ יהודים וביניהם שמות משוררים נפלאים, פילוסופים מהוללים, וגם שרים גדולים שישבו ראשונה במלכות. אמת הדבר, כי מהמאה השש־עשרה יועם זוהר הכילה, ותחת המשוררים, הפילוסופים ושרי המלכות נמשכת, לדאבון לב גבורי, רשימה ארוכה של „דונים“ חנונים מוגייעין וגם מלוי־ברבית. גבורי האימלל נכון היה להקריב נפשו, לו נתן לו למחוק את שמות כל האנשים האלה ממגלת היוחסין, שככה יתגאה עליה. אבל אההו מה שחוקק על לוח לא ישא הרוח. ואף גם זאת נשים אל לב: על אודות הגבורים אנשי־השם לא ישאל איש ליהם אכותם, די להם ביהוס עצמם. על־פי רוב נעשים הם בעצמם לראשי בתי־אבות לניניהם ולנכדיהם אחריהם, המתחילים מהם אח מגלת יחוסם. וגם דון־קישוט גבורי יכול היה להיות ראש בית־אב למשפחת „לוחמי ברחיירוח“ לו ברך אותו אלהים בבנים ובבנות. אבל, אהה! כבר בא האיש בימים, כבר הלבינו שערותיו ככסף, והוא עודנו הולך ערירי. הוא, אמנם לא יחפוך, כי במוחו יכחד דור הלוהמים ברחיירות מן הארץ. הלווחמים האלה, יאמר דון קישוט, הם התבלין בחיי העם, בלעדיהם החיים הם כתפל בלי מלח או כביצה עומדת אשר לא יכה בה הרוח גלים, ועל־כן תבאש ותעלה אדי רקנוך. ועל־כן ישאף גבורי להקים זרע על סני הארץ. אנשים כדון קישוט לא יאמינו בוקנותם. כמו בימי געוריו הוא חולם גם היום חלומות בהקיץ, ועוד לא גואש מתקוהו לאהוב ולהאהב. הוא לא ישים לבו, כי הנשים והעלמות בזמן הזה (ואולי עשו ככה גם אמותיהן בימים שעברו) לא תבטנה אל רוח הגבר ואל סגולות נפשו, כִּי־אם אל חוות פניו וצבע שערותיו, והן נותנות את היתרון לוחב הבחרות מכסף הוקנה...

למען לא יכחד דור הקישוטים מקרב הארץ יש אמנם תרוסה אחרת, שאיננה תלויה בשרירות לבן של הנשים והעלמות. כאשר ינדעו בקהל מפעלי דון קישוט בכל הודם ותשארתם, אז אין כל ספק, כי ימצאון בקרב עמנו צעירים לימים אשר יתמצו לחקות את מעשיו ולנחול כבוד כמוהו. אבל לדאבון לבי התהלך הגבור הזה עד הגה בהושך, וכל מעשי תקפו וגבורתו לא נודעו בקהל. אכן באמת זה הוא ענין רע מאד. לפני ימים אחדים אמרתי אליו:

— התחפוץ, ידידי, כי אספר תהלתך בקהל רבו

— הוי, ידידי היקר, ענת דון קישוט בהושיטו לי את ידו בחבה יתירה:
היי, ידידי, רק האהבה העדינה, אשר ירחש לבו הסהור אלי, רק היא לבדה יכלה לגלות לך את עשתונותי הצטונים עמוק עמוק במסתרי נפשי! זה ימים רבים אשר ידכאני הרעיון המר, כי כל מעללי וגבורותי, כל תלאותי ונצחונותי אחי יחד יחלפו וינדפו כעשן מעל סני האדמה, מבלי להעיר רגשי כבוד אלי בלבות בני הדור ההולך ומבלי להעיר רגשי תודה לשמי ולזכרי בלבות בני הדורות, אשר יבואו אחרינו; זה ימים רבים, אשר ישעשעני החלום הנעים, כי יבוא יום ויקום אוהב דבק מאח ובורוע עוון יפור את הערפל הגורא, אשר ישופני, ואן ינדע בגוים...

רוח המליצה חדל פתאום לפעם את ידידי. זרם נאמו הנשגב ססך ויכלה בדברים ששוסים :

— אנכי, כמוכן, לא אסרב, אבל מתירא אנכי פן... פן יחשבוני הבריות לצלם דמותו של דון קישוט הספרדי, הלא ידעה?...

נשאתי את עיני אל ידידי, ובראותי את החבורות הכהולות מסביב לעיניו נבוך לבי בקרבי. בפעם הראשונה אמרתי, כי גם בתכונת רוחו וגם ברוע מזלו דומה ידידי באמת לדון קישוט מלאמנכה : שניהם יחד שאפו תמיד בעקשנות נמרצה להלהם ברחיירות, ושניהם יחד יצאו תמיד כשן ועין מכל נצחונותיהם. אבל עד מהרה הבלגתי על מבוכתי ואחל להוכיח לידידי, כי לשוא הוא מתירא, פן יחשבוהו לצלם דמותו של דון קישוט הלאמנכי. כי הישוא או הידמה איש יהודי מאסטרופולי בימים האלה לפרש נודד ספרדי בימי הביניים? ראשית דבר, אמרתי לו, דון קישוט של סרוונטס היה בבחינת משוגע לדבר אחד, לו היתה שאיפה אחת לחדש בימיו את נעורי הפרשים הנודדים של ימי קדם, שכבר הדלה להיות להם אחיזה בחיים. ואחא, ידידי, החלפת את שאיפותיך עשרת מונים לפי רוח הזמן וזרמיו. מחסיד היית למשכיל. ממשכיל למתבולל, ממתבולל לציוני, מציוני לאוגנדיסט וכו' וכו'. זאת ועוד שנית : האשם אחא בדבר, כי נולדת שלש מאות שנה אחרי דון קישוט הספרדי, שבשביב זה תקופת תהלתך? הנה שער נא בנפשך, כי נולדת שלש מאות שנה לפני דון קישוט ההוא, הנמנע נמנע בגלל זה סרוונטס לכתוב את ספרו, שוכה לאלמות? חלילה לו היתה כזאת, כי עתה היה הרבר הזה מעציב מאד. ולאחרונה: הלא בולנו נוצרנו בצלם דמות אלהים. הלחרפה תחשב זאת לנו אם לכבוד?

עצומותי אלה הרגיעו את רוח ידידי, ולאות, כי הסכים לדברי, מסר בידי את כל הכתבים והתעודות, המפיצים אור על חייו ומפעליו. ומדעתי את האחריות הגדולה, אשר אני מטיף על עצמי בעבודתי זאת, אשתדל להיות נאמן להכתבים והתעודות, אשר נמסרו בידי. והנני מקוה, כי הדורות הבאים יתנו לפעלי צדק, בגלל אשר נשמרתי לבלתי נטות מן האמת עד כמלא השערה.

II

מי שראה את היילד שמעון (כן נקרא שמו של דון קישוט ביום הכנסו בבריתו של אברהם אבינו) מתגולל יחד עם בני גילו בערמת האשפה אשר קטשו לפני ששים שנה, ואולי מקשטות גם היום, את הוצות אסטרופולי, לא היה יכול להגיד מראש, כי היילד הרך והצנום עם פניו החודרים והמלוכלכים ועם עיניו השחורות והיפות - כי היילד הזה נוצר לגדולות בארץ וכי עתיד הוא להלהם מלחמת גבורים כל ימי חייו, לנצח ולספוג יחד עם נצחונותיו מכות רעות ונאמנות עד אין מספר. לו נמצא אז איש אשר יכול היה לנבא זאת מראש, כי עתה היה מגלה בהילד סמני עתידותיו הגדולות, ובידו היו עתה חבילות חבילות של ספורים נפלאים על-אודות שנות ילדותו של דון קישוט.

כאותם הספורים, מעוררי תהוון, אשר ספרו החסידים ימים רבים אחרי-כן על-אודות, ינוקא קדישא' אחד, נצר מזרע צדיקים. אבל דון קישוט לא היה נצו מנוע צדיקים, כ-יאם חוטר מנוע חנונים פשוטים, ועל-כן לא שם אליו איש לב. אמנם אמו, ואתה יחד כל דודותיו הרבות, החליטו פה אחד, כי הילד הוא חכם מחוכם. אבל הלא כל הילדים הם חכמים מחוכמים, עד כי יקשה להבין, מאין באו כל השוטים הרבים הנמצאים בעולם.

רק דבר נפלא אחד ספרו זקני העיר ימים רבים אחרי-כן. הילד החל לפשט בהיותו רק בן שנה אחת, וכאשר מלאו לו שמונה - עשר ירחים לא הרכין גם פעם אחת את ראשו לשדי אמו, מבלי לברך תחלה את הברכה, שהכל נהיה בדברו". אמו, ואתה יחד כל דודותיו, החליטו אז פה אחד, כי הילד ירא הסמים הוזה היה יהיה, כאשר יגדל, לצדיק מפורסם. ובמים ההם היה עוד כבוד הצדיקים והרכנים חדש עמהם, וכאשר תחלוס היום כל אשה עבריה, כי יהיה בנה לדוקטור או לעורך-דין, כן חלמה או כל אשה עבריה, כי יהיה בנה לצדיק או לרב בישראל. אמת הדבר, כי משרת הצדיקים מתנחלת מאבות לבנים, ועוד לא ראה איש, כי יקום צדיק בארץ מבלי אשר היו גם אבותיו צדיקים. אבל - הלא נולד הצדיק הראשון לא מצדיקים, ומדוע יבצר מאת שמעון להיות ברבות הימים ראש בית-אב למשפחת צדיקים חדשה. ואם צדיק יהיה הילד, אז אין לדאוג לעתידותיו, לא בזעת אפים יאכל את לחמו כמונו; הוא ימצא את פרנסתו בכבוד. מכל קצוי ארץ ינהרו אליו חסידים וחסידות, איש איש ותשרתו בידו, והוא יקבל פדיונות, יגרש קלפות, יפקוד עקרות ויחלק, שמירות". מלאכי השרת יעמדו לפניו הכן למצותיו כאנשי היל לפני סקידהם. ומפני שמו יחת השטן ויברח לארץ גזרה...

אהיה מכל הנבואות הטובות האלה לא נתקימה אף אחת.

ובכן אסוא על-דבר ילדותו של דון קישוט יודעים אנו אך מעט מאד. יודעים אנו, כי הוא גדל בלי אומנות ופרגנות, ובכל-זאת, ואולי בגלל זאת, נשאלו כל אבריו, אשר חלק לו אלהים, שלמים ותמימים כמו ביום צאתו מבטן אמו. בהיותו ילד קטן, נענעה אחותו הבכירה את עדיסתו, וכאשר מתה אחותו, והוא גדל מעט, צוו גם אותו לנענע את עדיסת אחיו הצעיר ממנו. זה היה סדר קבוע ועומד בבית אבותיו. לאמו לא היה פנאי לסמל בילדיה. בהיותה עקרה בשנים הראשונות אחרי נשואיה, נשאה את נפשה להיות, אשת חיל", למצוא את לחמה בזעת אפים ולפרנס את אישה, למען יוכל להקדיש את כל עתותיו ללמוד תורתנו הקדושה, וחנאי החנתה עמו, כי יחלק לה במחיר עבודה את מחצית שכרו בעולם הבא. או"ם חפקיד של אשת חיל מצא חן בעיניה מאד, ועל-כן, גם אחרי אשר ברך אותה צדיק אחד ואלהים פתח את רחמה, ותחל ללדת מדי שנה בשנה, לא חדלה לסבת בחנותה כל הימים, אשר נתן לה הוכש באת המילדת, ואת טיפול ילדיה ככרה בידי הון ומפרנס את העולם כלו מקרני ראמים ועד ביצי כנים".

הבאורע הראשון, אשר השאיר אחריו רושם חזק בוכרונו של דון קישוט עצמו, קרוה בהיותו כבר לומד בחדר. ידידי זה, אשר מלפנים היה לו הרגל

יפה מאד. הביע תמיד את רחשי לבו במליצה נשגבה (לשוא ישתדל עתה לעזוב את דרכו זאת), בספרו לי את המאורע הזה, התחיל כך:

„כמו האלילה וונרוס, בגיחה מבטן האפס, התנשאה בכל הודה והדרה יחד עם שבלולה מבינות לגלים הקרים של הים הסוער ומבינות לקצף משבריו, ככה גם דעתי-את-נפשי, שנרדמה עד אז בירכתי לבבי, הקיזה פתאום והתנשאה אתי יחד מבינות לגלים הקרים של העביט של שופכין, שכמעט טבעתי ביון מצוליו...“

ואמנם כן, כל אשר עבר על הנער עד המאורע ההוא, השאיר בזכרונו רק תמונות מטושטשות של ציורי תוהו ובוהו, בלי כל קשר וחבור ביניהן, אולם למן הרגע, אשר התרומם מן העביט על שופכין, שנפל לתוכו בלי צדיה, התברר והתלבן לפניו כל הנעשה אתו, וגם הדברים אשר נקרו מסביב לו, נחקקו בזכרונו בכל פרטיהם ודקדוקיהם.

III

בית קטן וצר, שכולו אינו אלא לשכה אחת, עם כתלים עקומים, שנראו כאלו נוטים לנפול, זה היה החדר, שבו נתחנך הילד בן שבע שנים לתורה ולתעודה. את הבית האירו שני חלונות נמוכים וצרים, שמשותיהם היו מכוסות אז בשטיח עב של כפור מחוספס. כמעט את מחציתו של הבית תפש תנור רוסי רחב ידיים, שהוסק עוד בפקר השכם, אבל תחת להחם את החור, הפיץ על כל סביביו אד קיטור מרעל, להכאיב ראש כל יושבי הבית. על התנור ועל המטה הסמוכה לו התגוללו ילדים וילדות מלוכלכים וכמעט ערומים, אשר בבכים וצפצופם הרימו לרגעים קול שאון נורא מאד. על שפת התנור ישבה בתו הבכירה של המלמד, כפופה כקשת, ורגליה תלויות למטה ונעות הנה והנה — עלמה שחרהורת עם שפתים עבות, לסתות בולטות ועינים גדולות, המביטות נבחן בשויון נפש, כאלו דבר אין לה עם כל הנעשה מסביב. דון קישוט אהב להסתכל בפני העלמה הדוממה והנוגה. היא היתה כחידה בעיניו, והוא חפץ לדעת את מקור יגונה. הנה המלמד, אשר יכה בלי חמלה ובלי הרף לא רק את תלמידיו, כי-אם גם את ילדיו הקטנים, לא יגע בה לרעה, ומדוע היא ככה עצובת רוח?

לעומת התנור על יד החלונות עמד שלחן ארוך, ומסביב לו על ספסלי-עץ ארוכים ישבו כשנים-עשר נערים משבע עד תשע שנים. הם ישבו צפופים איש על יד אחיו, כנפזים בגויותיהם הצנומות אל השלחן ואל ספרי התלמוד הפתוחים לפניהם, וכולם יחד קוראים במקלה את דברי הספר שאינם מובנים להם. קוראים וצועקים בקול ענות ריב, כאלו יחוקטטו בחזקה עם צר ואויב נעלם, אשר ישים סתר פנים לו. כל אחד מהם יביט בעינו האחת בספר אשר לפניו, ובעינו השנית יתור אחרי תנועות המלמד היושב בקצה השלחן, וכמנצח על נגינת מקלה יניף לרגעים את רצועת העור אשר בידו, כמו חפץ להעיר בה ולעורר את שימת לבם של תלמידיו.

זה היה המלמד קלמן הליטאי, אחד מן המעולים באסטרופולי, שמלבד ידיעתו הרבה בתלמוד, היה נודע לבקי במילי דעלמא ומעורב עם הכריות. הוא היה איש כבן ארבעים שנה, גבר צנוט וכפוף עם גרגרת בולטת. עם סאות מסולסלות, עם זקן מחולק לשתי קיצות ועם עינים קטנות ונוצות המפיקות ערמה והריצות גם יחד. בחזות פני מלמדו נדמה לרון קישוט, שגם הוא נכון להשתער על צר ואויב נסתר ויחזק להכניעו. מי היה בעת ההיא האויב הזה? הילדים אשר לא חסצו או לא יכלו לקלוט אל מוחם הרך את שיעור התלמוד הקשה אשר הטיף להם? או העלמה השחורה שם על התנור עם שערותיה הפרועות, אשר בכל ערמתו לא עלתה עד הנה בידו לתת לאיש? או האויב הזה היתה חברתו ואשת בריתו — מקור לא אכזב לכל מצוקותיו הנגלות והנסתרות?

זאת היתה אשה גבוהת קומה, צנומה ובעלת שרירים תזקים. חזות פניה היתה חזות פני גבר, וגם קולה היה קול גבר. היא ישבה עתה על הרצפה, המשותה בטיח של חמר, רוכבת על אוז גדול, שלחצה אותו בין ארכובותיה החזקות. בידה האחת כפפה לאחור את צוואר הארון, ובידה השניה הלעיטה אותו לביבות גרש עגולות מקערת עץ גדולה אשר על ידה. הלעטת אוזים לשומן לפסת — זאת היתה משלח ידה זה ימים רבים, והיא עשתה את מלאכתה זאת בחריצות נפלאה מאד, מבלי שים לב למחאת אישה, אשר לא חדל מהוכיח לה, כי צער בעלי חיים חטא גדול הוא, ומבלי שים לב אל מחאת האוז — מחאה בלי אומר ודברים, כי אם כמכטי עיניו העגומות, אשר הביעו רק רעיון אחד: הוי, מה מאושר הייתי, לו גתנו לי רק טעם אחת למות ברעב...

כזאת היתה תמונת הסכיבה, שבה זרחה לראשונה קרן אור דעת-את-נפשי בגלגולת שמעון. מאחרי שהיה הנער על-פי כשרונותיו הטוב בכל תלמידי החדר ומאחרי שהיה ילד מקשיב גם בלי עזרת הרצועה, על-כן ישב תמיד בקצה הססל על יד הדלת אצל העבים של שוואכין. יחד עם חבריו צעק בקולו הדק את המלים הנסתלות, אשר הקריא לפניהם המלמד, מבלי להכין את חכנו. הענין אשר עליו נסבו חקירות התלמוד ביום ההוא, היו חוקי מציאת האבדות: איזו אבדות יוכל המוצא אותן לקחת לעצמו ואיזו הוא חייב להכריז עליהן. באיזו אוסנים ובאיזו פעולות יוסלם קנין האבדות, ועוד דברים דקים כאלה, אשר יוכלו להיות ענין לשופטים מלומדים ולעורכי-דין לענות בהם ולא לילד בן שבע שנים. והנה מתחיל סרק חדש:

היה רוכב על גבי בהמה וראה את המציאה...

המלמד מתרגם את הדברים בססה היהודית, שבה, כנודע, השם, בהמה" הוראתו — פרה. וסתאום עלה הרוח על שמעון לשאול:

— רבי! האמנם ירכב אדם על גבי פרה?

— פרה אתה בצורת אדם! ענה המלמד: שוטה שבעולם! הלא זה הוא

רק דרך משל. פרה או סוס — מה נטקא מינה?

— אבל רבי! הוסיף דון קישוט לשאול: הויכל גם יהודי לרכוב על גבי

טוס? הלא רק הקיזקים והצוענים בימי השוק רוכבים על גבי סוסים. האמנם מותר גם ליהודים לרכוב על גבי סוסים?

— ירכבו שדים עליך מן הבקר עד הערב! שוטה שבעולם, הלא זה היא דרך משל יהודים אינם רוכבים על גבי סוסים!

— אם כן, הוסיף הנער בעקשנותו: אם כן, רבי, נתנה תורתנו הקדושה לצוענים ולקיזקים!

הנער העקשן גדש הפעם את הסאה. המלמד שנלחץ בין המצרים, לא מצא דרך אחרת ללמד את תלמידו בינה, בלתי-אם בעזרת רצועתו. הוא הניף אותה בועט, אבל, אהה! תחת לרדת על כתף התלמיד הסורר, נפלה הרצועה על הצוואר הנמתח של האנו האומלל. סבלנות האוז הגיעה עד קצה גבולה. מכת הרצועה עוררתה, הוא אסף את שארית כחו ויתנער, ויתפרד מבין ארכובות אויבתו האכזרית, ובפרשו את כנפיו המעוכות התרומם אל תקרת הבית ויעף...

מהומה ומבוכה. שואה ומשואה בבית. מן היציע אשר על יד התנור נופלים בשאון קערות, קדרות וכל כלי-חרס ארצה ומתפוצצים לרסיסים... אשת המלמד אותות באצבעותיה החזקות את שער ראש אישה, כמו תחפוץ לפרפרתו עד היסוד. חילדים על התנור ועל המטה הרימו למרום קולם וצועקים מרה. התלמידים הנכהלים קמים פתאום ממקומם. מן הססל אבד שוויי-המשקל, דון קישוט התמוטט ויצנח ויפול אל תוך העביט...

כמה רגעים או כמה שעות שכב הנער בערשו הלח, ומה נעשה בעת ההיא בבית, זאת לא ידע דון קישוט עד היום. רק זאת הוא נזכר היטב, כי אחרי גיחו מן העביט, כולו רועד מלח וקור, הבין את כל אשר מסביב לו, עד כמה שיוכל נער בן שבע שנים להבין. עתה ידע גם כן כי תורתנו הקדושה נתנה לא לצוענים ולא לקיזקים, כי-אם לבני-ישראל, אף כי מעודו לא ראה, כי בני-ישראל יושבי אסטרופולי ירכבו על סוסים או על פרות.

IV

ידעתי כי רבים מקוראי יחשבו את המאורע, אשר ספרתי בפרק הקודם, לדבר קטן ערך מאד, אשר איננו שוה בנוק הנייר והדיו, שהוצאתי עליו. אמנם אָנוס אנו ליהדות, כי אין ערך פוליטי למאורע הזה, כי הוא לא השפיע במאומה לא על חיי עם העברים בכלל, ולא על חיי יושבי אסטרופולי בפרט, ובכל-זאת מצאתי לנכון לספח את הספור הזה על תולדות גבורי, בגלל הרושם האדיר, שעשה המאורע הזה על תכונת רוחו, ובגלל השפעתו על תנוכו במשך שנים אחדות. המאורע הזה עצר בעד תשוקתו, אשר חונן בה מאת הטבע

להותו, להציע שאלות נעתרות, שאין להן פתרונים... ככל יתר בני גילו בימים ההם התעתד דון קישוט להיות במשך שנים רבות בתוך ספירה עתיקה ומשונה, שנאצלה מתוך עלי ספרים עתיקים, ספרי התלמוד, ודבר אין לה עם החיים הנוכחים. ככל יתר בני גילו צריך היה דון קישוט לעצום את עיניו לבלתי ראות את הנגוד שבין הספר והחיים. ועוד יותר מזה: הוא חשב לתומו, כי הספר הוא הוא החיים, וחיים אחרים מבלעדיו אין.

הוא היה מתפלא, ואולי גם מאמין לא היה, לו אמר לו איש, כי הוא רחוק דיחוק מקום וריחוק זמן מן הערים והאנשים, שהיו לו שיח ושיג עלי-אודותיהם כל הימים. גיאוגרפיה והסטוריה לא למד בחדר, ועל-כן לא היתה לו גם אמת מרה למוד את המרחק שבין אסטרופולי, היושבת בתחום המושב ברוסיה, ובין נהרדעא שבארם נהרים. הוא אמנם ידע, כי החכמים הגדולים רב ושמואל, רבא ואבוי, כבר נפטרו, עליהם השלום, אבל מתי? לפני שנה או שנתיים? לפני משה או אלף שנים? בנוגע לזאת לא נתן דין וחשבון לנפשו. רבי יודל העגלון, שמעמים בשבוע הוא עוזב את החצר, שגרו בו אבותיו, עם עגלתו, נוסע אתם לא לזיטומיר, כאשר יחשבו רבים בשגנה, כייאם לפומבדיתא. הם בלי ספק קונים שם צמר הנמכר בעיר ההיא בחצי חנם (הלא כה יאמר בפירוש בגמרא!) ומוכרים אותו באסטרופולי ובסביבותיה פי שלשה במחירו. שנה תמימה למד בחדר את חוקי האכדות והמציאות ויקלוט כמותו את כל הסברות המוחכמות ואת כל הפלפולים החריפים עלי-אודות החוקים האלה, ועל-כן חשב, כי תמציאות בכלל הן ענין נכבד בחיי בני-האדם, וכי לכל הפחות מחצית יושבי אסטרופולי מתפרנסים מזה, שהם מוצאים מה שאבד לאהרים, ובתקותו כי יקרה אלהים גם לפניו איזו מציאה טובה, התרגל דון קישוט ללכת תמיד בראש כפוף למטה, — הרגל לא נעים, אשר לא השתחרר גבורי ממנה עד היום הזה. שנה תמימה למד אחרי-כן את חוקי שור נגח, חוקי שור תם ושור מועד, עם כל פלפוליהם השנונים. ויחשוב לתומו, כי גם שור נגח הוא ענין נכבד בחיי בני-האדם, ועל-כן מאז ועד היום כמעט יראה דון קישוט פרה חולבת שבה מעדרה הביתה, הוא בורח ממנה הרחק כמטחוי קשת. ונפלא הדבר: פחדו מפני כל החיה ההולכת על ארבע לא סר ממנו גם אחרי-כן, כאשר נוכח על-פי הנסיון כי בין הולכי על שתיים נמצאים נגחנים יותר מסוכנים, ובכל-זאת לא חת דון קישוט ולא זע מפניהם, כי אם השליך את נפשו מנגד ויערוך אתם מלחמה בכל עת מצוא.

אמת הדבר, כי בתלמוד נמצאו גם עבודת האדמה וקנין נחלאות: עלי-דבר כרמי גפן וגני זיתים, עלי-דבר זרע וקציר, בצירה ומסיקה, עלי-דבר חזקת קרקעות ושעבידון וכו' וכו'; וגם את החוקים האלה למד דון קישוט בשקידה רבה; ויש אשר התעורר ספק בלבו: מה זאתו הנה היהודים באסטרופולי, מלבד שדה הקברות, אין להם כל נחלת שדה מגבול העיר וחוצה. גפנים וזיתים לא יסעו, דגן וחסה לא יורעו ולא יקצרו; הזורעים והקוצרים הם האכרים יושבי הכפרים אשר בסביבות העיר. האמנם נתנה תורתנו הקדושה רק בעד האכרים יושבי הכפרים? אבל כמעט נולדה כמותו שאלה זו, מיר קמו מתוכם

הנשיה ותתיצבנה לפני תמונת מלמדו עם הרצועה אשר בידו ותמונת האוזן עם כנפיו הפרושות — והוא הרגיש, כי בשרו סמר מקור, כמו יצא זה מעט מן העביט של שופכין, וימהר ויגרש מעל פניו את התמונות ביחד עם המחשבות הזרות וישב לארץ חמדתו, לארם נהרים...

בן שתיים-עשרה שנה היה דון קישוט, וכבר חדל מלכת אל החדר. באסטרופולי לא נמצא אז גם מלמד אחד, אשר יוכל היה להתחרות עם הנער בידיעת התלמוד. כשנה אחת למד הנער בבית הרב דמתא, אשר התגאה בתלמידו זה ויטיף לו לקח חנם אין כסף, אולם עד מהרה נוכח הרב, כי עמס על כתפיו משא לא יוכל נשוא, כי הצק הציק הנער בקשיותיו השנונות, אשר לא מצא את ידיו ואת רגליו להשיב עליהן, ועל-כן ביום אשר הגנו ברוב פאר את חג „בר מצוה“ של דון קישוט, הודיע הרב גלוי, כי מעתה אין הנער וקוק עוד לעזרתו והוא יוכל ללמוד בפני עצמו בבית-המדרש בהשגחתו.

למן היום שהוא עמד הנער ברשות עצמו ויכול היה לעשות את כל הישר בעיניו, אולם הוא לא השתמש בחופשו לרעה, ומאהבתו את לימוד התלמוד, לא התסיר את שקידתו עד מה, והיה למופת לכל בני גילו. מכל הנערים באי בית-המדרש בחר דון קישוט לחבר לו את שמחה-פינחס, בן אחד הקצבים, ועמו התרועע כמו עם אחיו בן אמו. שמחה-פינחס היה ההפך מדון קישוט בכל עניניו, בחומר כמו ברוח. דון קישוט היה בעל פנים ארוכים, יפים וחורים, דק בשר וצנום, — מה שקוראים בשם „בחור משי“ שמחה-פינחס היה בעל פנים רחבים ואדומים עם שפתים צבות, כתפים רחבות ומסורבל בבושר, — מה שקוראים בשם „מגושם“. את כשרונותיו ואת תכונת רוחו של דון קישוט הלא ידענו. שמחה-פינחס היה, להפך, בעל מוח גס ומטומטם, לא חש בנפשו כל נטיה ללמודים ועסק בתורה רק כמי שכפאו שד; אבל תחת זה היה בקי בעניני העולם ולעת מצוא ידע להשתכר גם אגורות כסף אחדות. על-פי כל הדברים האלה הלא יכולנו לחרוץ בצדק משפט, כי נוצר הנער להיות עור לאביו הקצב באטליו, כי שם מקומו, ולא ללחוץ בגותו הכבדה את ספסלי בית-המדרש. אולם אחרת חשב מיכאל הקצב, אבי שמחה-פינחס. הקצבים ובעלי המלאכה היו נכזים ושפלים בעיני העם בימים ההם. לקצב, ולו גם יהיה עשיר כקורח בשעתו, לא נתנו לעמוד בבית-הכנסת אצל הכותל המזרחי בשורה אחת עם הרב דמתא. ומיכאל שהיה אותה כבוד מטבעו, לא ידע שלו בנפשו, ואש קנאה אכלתו תמיד. וכאשר נואש מתאותו כי יזכה לעמוד בעצמו אצל הכותל המזרחי השליך את כל יתבו על בנו יחידו, כי יכירנו שם מקומו. „יהי בני לרב או לשוחט, ואז ינחל כבוד מן העם“. הוא לא חס על כספו וישכור לבנו מלמדים להלךיטו גמרא ופוסקים. באונס או ברצון סגג שמחה-פינחס אל קרבו מעט מן הגמרא, אבל לא פלפול ההלכה לקח את לבבו, כיאם לקח האגדה, ויען כי אהב שמחה-פינחס לתבל את שיחתו בפתגמי האגדה, ובהייני דאמרי אינשי, חשבוהו קצבי העיר והחייטים ללמדן מופלג והתימרו בכבודו. לא כן התייחסו אליו הנערים באי בית-המדרש, ששמה שלחו גם אביו ללמוד בפני עצמו. המה שקדו תמיד להראות לו, כי עם הארץ גמור הוא, וישביעהו חרטה וקלן כל

הימים. ורק דון קישוט לבדו ברוך לבו לא יכול לראות במנוחה את עלבונו. ויקרב אותו אליו, גם באר לו את כל הקשה לו בלמודו. כל חבריו, כאשר ראוי תמחו על הצמד הנפלא הזה, אבל חדלו מהלעיב את שמחה־פינחס, כי גדול כבוד העלוי בעיניהם, ושמחה־פינחס גם הוא ידע להכיר טובה למחוננו, ויהי מסור לו ככלב נאמן לארוניו, וכאומנת הרוצה סמר עליו מכל משמר לבל יאונה לו כל רע, כי היה דון קישוט כילד בן שנה לכל הנוגע לעניני החיים, ולולא שמחה־פינחס שהיה לו, אוי היה אובד בתומתו. ואף גם זאת: הנערים השובבים מילדי עם הארץ ארבו תמיד לילדים העברים בלכתם מן החדר או מבית המדרש ויהתלו בהם, ויש אשר חלקו להם גם מהלומות אנושות עד שפך דם, רק בשמחה־פינחס לבדו, אשר לא אחת ולא שמים הראה להם את אגרופו הקשה, לא התגרו לרעה. ועל־כן חשב לו לחובה ללוות את אוהבו, את דון קישוט, בכל יום על דרכו מביתו לבית־המדרש ומבית־המדרש לביתו, למען היות לו למנן.

ובאחד הימים בא שמחה־פינחס אל דון קישוט בפנים צוהלים משמחה וגיל ויבשר לו בשורה טובה, כי מצא מציאה יקרה מאין כמוה, שבעזרתה יוכלו שניהם לעשות נפלאות גדולות, אשר יעוררו תמרון בלב כל באי עולם. את הסוד הזה הוא מגלה רק לדון קישוט, אשר אהב כנפשו. ממנו לא יכסה דבר ובדברו משך אותו לעזרת הנשים, ששם לא היה איש בעת ההיא, ואחרי אשר סבר את הדלת אחריהם הוציא מצלחתו שני ספרים קטנים: שם האחד — ספר זכריה ושם השני, מפעלות אלהים.

— את הספרים היקרים האלה נחל דודי, אחי אמי, מאת אבי זקני, שהיה בעל־סם מפורסם ועושה נפלאות. הוא לא היה צדיק, ובכל־זאת נהרו אליו מכל הערים מסביב לראות את מופתיו ואת אותותיו. אם אבד לאיש איזה דבר או נגנב ממנו, ובא אל אבי זקני והוא גלה את מקום התסף הגנוב או האובד, גם רפא חולים ממחלות שונות על־ידי לחשים וקמעות. עתה ידעתי מאין שאב אבי זקני את כחו ואח גבורתו... דודי נתן לי את הספרים היקרים האלה במתנה, במתנה גמורה... דודי אינו יודע מהיר מתנה זאת, הוא אינו יודע את הגדולות, שנוכל לעשות על ידי הספרים האלה... לו ידע, כי עתה לא נתנם לי... היום לא נלמד גמרא, היום נלמד את הספרים האלה.

את הדברים האלה דבר שמחה־פינחס בלחש ובחפזון, כמו ירא לנפשו פן יקדמנו אחר ויגזול ממנו את החררה, שהוא מהפך בה.

דון קישוט פתח את הספר, מפעלות אלהים, והנה עולם חדש נגלה לפניו, עולם מלא פלאי פלאות, אשר ילא הדמיון להכיל אותם: סגולות, לחשים, קמעות והשבעות עם שמות מלאכים, שמות מזורים, אשר בכבודתו ינשאו על דל שפתים, ואשר בעזרתם יוכל איש לעקור משרשם את כל סדרי הטבע ולשלוט בהם ככל אוח נפשו.

הנה, סגולה להוציא יין מן הכותל. כסכין העשוי לשם זה נוקבין חור באחד הכתלים, ואחרי השבעות שונות כחחיל יין לזרום מן החור אל הקערה, שמעמידים תחתיו.

— פלא יפה הוא עד מאד. ננסה־נא לעשות אותו הציע שמחה־פינחס.

— לא! ענה דון קישוט: הפלא הזה אמנם יפה מאד, אבל, כאשר אתה רואה מתוך דברי הספר, קשה מאד לעשותו. ראשית דבר: הנה הסכין צריך להיות נעשה לפני עלות עמוד השחר על-ידי חרש ברזל יהודי ירא-שמים אחרי טבילות והשבעות רבות. איפה נמצא חרש ברזל כזה באסטרופולי? שנית: לו גם נמצא פה חרש ברזל כזה, הן לא טוב לגלות את סודנו לאיש בטרם יצא לנו שם על פני הארץ כי עושי נפלאות אנחנו. ושלישית: לא טוב הדבר להטריח את המלאכים על הנם. פן יחדלו לשמוע לנו, ולהארונה: הנה פה נאמר, כי מחויבים אנחנו לשלם את מחיר היין לבעל-המרתף, שממנו יקחו המלאכים את היין, ואם לא נשלם, אז סכנה גדולה נשקפת לנו, ואיפה נקח את הכסף לשלם בעד היין?

— צדקת, שמעון, צדקת מאד, ואמנם את המלאכים לא נטריח להנם. אנכי אוכל לשנות לא קערה אחת של יין, כ-יאם שלש, וראשי לא ילך סחרחר. אבל כסף! איפה נקח כסף לשלם בעד היין? זאת היא שאלה חמורה מאד. אבל ראה-נא, שמעון, הנה פה סגולה אחרת יפה מן הראשונה — סגולה להיות "רואה ואינו נראה".

דון קישוט העיף עין על הדף הפתוח לפניו ויאמר:

— אך זאת היא באמת סגולה נפלאה, וגם קלה ופשוטה מאד. לדבר הזה אין אנו נזקקים לעזרת בני-אדם אחרים. די לנו לעמוד לפני עלות השחר, לטבול במקוה ולקרוא בכונה פסוקים אחרים והשבעות אחרות, והנה אנחנו נעשים "רואים ואינם נראים". ומלבד זאת: סגולה זו תוכל להביא תועלת גדולה לא רק לנו, כ-יאם לכל נערי בני-ישראל בעירנו, כי בהיותנו רואים ואינם נראים, נוכל לבוא אל הנערים השובבים בני עם הארץ, האורבים לנו יום וילהתרות בהם, כ-יאם לא יחדלו מארוב לנו, או נחלק להם מהלומות קשות ונשבר את עצמותיהם.

ביום הראשון בשבט עשו שני החברים את הנסיון. בבקר השכם קמו שניהם משנתם וילכו אל בית-המרתף לטהר את עצמם במקוה. אחרי-כן נכנסו אל עזרת הנשים ובעמדם בזויות רחוקות זו מזו, כדי שלא יבלבל איש את מחשבת אחיו, קראו בכונה גדולה ובדחילו ורחימו את הפסוקים ואת ההשבעות על-ימי הסדר, ככתוב בספר. אחרי כלות את מלאכתו חש דון קישוט בנפשו, כי נהפך לאהר. נדמה לו, כי הוא נעשה קל כנוצה, ואם יחפוץ להתרומם ולעוף, אז יוכל לעוף כצפור עד העננים. הוא נגש אל שמחה וישאלהו:

— הרואה אתה אותי, שמחה-פינחס?

— כן, רואה אני אותך. הנך עומד כמו חי לפני. ואתה, שמעון, התראני?

— כן, גם אנכי אראך, ענה דון קישוט בקול ענות חלושה.

רגעים אחדים עמדו שניהם נדהמים איש מול רעהו.

— האמנם התל יהללו בנו הספרים האלה? שאל שמחה-פינחס בקול

גואש.

— תלילה! ענה דון קישוט אחרי רגעים אחדים, כשוך סערת רוחו:

חלילה, הספרים הקדושים לא יהתלו, לא יכובו ולא ישקרו. הדבר הוא פשוט מאד, וגם ילד קטן יוכל להבין זאת. עליידי סדר ההשבעות נעשינו בבחינה ידועה דומים למלאכים, רק בבחינה ידועה. כי הרואים ואינם נראים אוכלים ושותים כבני-אדם, ישנים ומרגישים כאב בבטנם כבני-אדם, ורק אינם נראים לאחרים, ובבחינה זו הם דומים למלאכים, אבל גם המלאכים רואים איש את אחיו, ומדוע לא נוכל גם אנחנו לראות איש את רעהו?
— וחושב אתה, שמעין, כי אחרים לא יראו אותנו?

— בטוח אני בזה. הספרים הקדושים לא יכובו ולא ישקרו.
— הבה ואנסהו הבטיח, שמעין, בעד החלון. הנה שם מתהלך הכלב של הסריץ, כלב רע ואכזרי. הנני ואחגרה בו, ואז אוכה, הראני הכלב אם לא? ובטרם יספיק דון קישוס לענות אותו דבר, והנה קפץ שמחה-פינחס מן הבית החוצה וימהר וירץ לקראת הכלב. והכלב גם הוא, אשר למדו אדוניו להתנפל על כל הלובש שמלה ארוכה, לא שהה הרבה, וישלח את מלתעותיו החדות בשוק הנער, גם קרע לגזרים את כנף שמלתו החדשה.

אבל וחפוי ראש שב שמחה-פינחס לעזרת הנשים.
— הראית, שמעין, את אשר עולל לי הכלב?
— ראיתי וצר לי מאד על שוקך ועל שמלתך החדשה.
— הכלב הוא ראני, ואם כן יוכלו גם בני-אדם לראות אותי.
— אין הנדון דומה לראיה, השיב דון קישוט בניגון הגמרא. הדבר פשוט מאד. אם בבחינה ידועה דומים אנחנו למלאכים, אז לא נתנה הרשות לעין האדם לראות אותנו, אבל בהמות והיות יכולות לראות אותנו. הלא תזכור את המעשה בבלעם הרשע. בשעה שהלך לקלל את ישראל נצב מלאך אליהם לשטן לו בדרך. בלעם הרשע לא ראה את המלאך ואתנו ראתה אותו. ההוכחה הנמרצה הזאת הרגיעה כולה את רוח שמחה-פינחס, אף כי לא חדל למשמש לרנעים בשוקו הפצוע ובכנף בגדו הקרועה.

בכל יום הראשון בשבת יתאספו נערי עם הארץ, השובתים ביום ההוא ממלאכתם, במגרש העיר להכתעשע יחד. פעם יחצו לשני מהנות וערכו קרב אלה מול אלה, ופעם יאחדו לצחק יחד במיני משחק שונים. בקרוב אליהם דון קישוט ומרעהו, התעתדו לצחק ב.סרה עורת. על עיני אחד מן החבורה, שנפל עליו הגורל להיות סרה עורת לראשונה, ישימו מחתולת של מספחה, יעמידו אותו בתוך, וכל הנערים כסביב יתעללו בו, ימשכו אותו הנה והנה או יכו אוהו בלי חמלה, ורק כאשר יצלה בידו לתפוש את אחד ממעניו, אז יהיה הנתפש לפרה עורת תחתיו, והוא יצא לחסטי. בהיות עינם ולבם אל הגורל, לא התבוננו אל שני הנערים העברים ההולכים אליהם, וכאשר נגשו אליהם מקרוב, השתאו כלם למראה עיניהם ויתמהו איש אל רעהו, כמו חפצו לאמר: איככה זה הרהיבו היהודים האלה בנפשם לגשת אלינו, והם הלא ידעו את ידנו הקשה?

ושמחה־פינתס, אשר ידע מעט לדבר בשפת עם הארץ, פנה אליהם בשפת עלגים ויאמר:

— אנחנו באנו אליכם לכרות אתכם ברית שלום. אם תאותו ותחדלו מארוב לנו ומרדוף אותנו— מוטב, ואם לא, אז נרבה מכותיכם וכל עצמותיכם נשבר...

— ובמה כחכם גדול? — שאל אותו ראש ההבורה בלעג: כי אתם השנים תתקוממו אל השלשים ממנו?

— במה כחנו גדול? לנו נקל להכותכם, יען כי אנחנו רואים אתכם ואתם לא תראונו. אנחנו רואים ואינם נראים!

— רואים אתם ואינכם נראים? טוב הדבר, אז נעשה אתכם לנראים ואינם רואים. חברים! חדלו לכם מן הגורל! מהרו ותפשו את שני היהודים האלה ושימו מטפות על עיניהם, והיו לנו שתי פרות עורות תחת פרס עורת אחת.

כשעה תמימה התעוררו ונערים השובבים בשני גבורינו, אשר מכף רגלם ועד ראשם לא נשאר מהם מתום...

דוממים ונעצבים התהלכו שני הנערים בשוכם הביתה מבלי לדבר דבר, ורק מרגע לרגע נאנח דון קישוט מלב עמוק.
-- מה אתה נאנח, אחי? שאל שמחה־פינתס בדאגה: האם ככה תכאבנה עליך עצמותיך?

— לא, אחי, לא על כאב עצמותי אני נאנח. כי־אם על כאב לבי ונפשי, הן הספרים הקדושים לא יכזבו ולא ישקרן, ומדוע זה עלתה לנו כך?

— אנכי לבדי אשם בדבר, ענה שמחה־פינתס ברוח נבאה, כי בהתאמצי לדבר את דברי ההשבעה בכונה גדולה, עלתה פתאום מחשבה זרה על לבי, כי כאשר אהיה, רואה ואינו נראה, אז אוכל לקחת ממתקים מארון אמי מבלי אשר יראני איש. ומחשבה זרה הלא פוסלת בהשבעת מלאכים.

— אהה! ענה דון קישוט: לא טוב אני ממך, גם אנכי נכשלתי במחשבה זרה, כי בהוציא מפי את ההשבעה, נזכרתי פתאום בכת הרוקח אשר ראיתי אתמול בבית־המרקחת. היא יפה מאד, אבל בושתי להביט בפניה...

VI

... מלאו לשמעון חמש־עשרה שנה, והוא לא היה עוד לחתן. תהלת העלוי מאסטרופולי מלאה כל הארץ. מכל עברים נתנו כבוד לשמו, ויקו כי עתיד הוא להיות רב וגדול בישראל, עד כי בלאו השדכנים למצוא לו באוסטרופולי וסביבותיה פלה הגונה, אשר די כסף לאביה לרכוש לבתו חתן

כזה, דומים היו אבותיו למי שכל רכושו היה שוהם נפלא ויקר מאד שלא נמצאה ממלכה בעולם, שתוכל לשלם את מחירו, ובעל השוהם אנוס היה למות ברעב או למכור את סגולת חמדתו בכחיר זכוכית מלוטשה. אבל אמו של דון קישוט ידעה את כחיר סגולת חמדתה. וכחוננית חרוצה ידעה גם כן, כי עת לכל הפך תחת השמש, כי סחורה הגונה, אם לא תמכר היום, תמצא קופצים עליה מחר. בני, אמרה אסתר, לא צמה לו עוד הזקן, למה אחפזי אם בני לא יקח את הכלה היותר עשירה בתבל, או לא אדע, למה ברא אלהים כלות עשירות בעולמו! אבן חן כזה לא אמכור בעבור נעלים!"

— סנדר, שואלת היא את אישה: כמה דמים גמרא, יודע שמעון בעל פה?

— כמה דפים? איני יודע, אבל הרבה, הרבה מאד, ענה סנדר בקול עגום מאד, בהחליקו את זקנו הארוך, תפוש במחשבותיו הנוגות. כנראה לא היה האיש מלא תקוות טובות כאשתו.

— אינך יודע? ומה אתה יודע? אינך יודע מאומה מכל אשר צריך אתה לדעת! כל סחורה אוהבת חשבון. מדוע אני יודעת תמיד, כמה אמות רקמת משי או רקמת ששתן בחנותי? כמדומה לי, שמחיר דף גמרא הוא גדול הרבה ממחיר האמה של איור רקמה בלה! מקוה אני, כי בניך יהיה הרוץ ממך. אבן חן כזה לא תתקלקל אם נמתין מעט. וזכרו את דבריו לא יקרא שמי אסתר, אם לא יוקח בני לחתן לבית אחד מגדולי הגבירים אשר בארץ.

וכמו להכעיס לא נמצאה או בכל בתי גדולי הגבירים גם נערה בתולה אחת, שהגיע לפרקה; והאם האמללה, אף כי התפארה למראית עין בכסחונה, הרגישה כאב עצום מאד בסתר לבה. ובשפכה שיה לפני אלהים ככל שבת מברכין! בבית-הכנסת, ולגו עיניה דמעות קודרות, כמו ממעין לא אכזב. מעורה לא התפללה בלב נשכר ונדכא כמו בשנה הזאת: מתי, הוי אליו! מתי אוכה גם אנכי להבק בזרעותי נכד שעשועים מחלצי בני מחמד נפשו! היא ידעה, כי הקנאה היא עון פלילי, אבל היא לא יכלה להתאפק מהתקנא ברעותיה הרבות, שאין להן בנים מלומדים כבנה, ובכל-זאת כבר קוראים להן בשם אמות זקנות, והיא... הוי אם אמללה!

לא פחות, ואולי גם יותר ממנה, התעצב אל לבו אבי גבורי, אבל מטעם אחר. אין חכם כבעל הנסיון, והוא ידע, כי הילדים הגאונים, או העלויים ישארו גאונים ועלויים רק כל זמן שהם ילדים, וכאשר תגיע גאונותם עד מרום קצה יחדלו מצעוד לפנים והיו כאחד האדם. ועל-כן, נגיד פרזלא כד רחמי". כל עוד כבוד הנער חדש עמו, כל עוד לא נפגמה תהלתו הוא יוכל לקבל נדן יפה עם ארוחת נצח על שלחן חתנו, וכאשר ימות חתנו או יתרושש, אז יהיה לו די כסף לשלוח במסחר ידו או לקנות מאת יורשי איזה רב שהלך לעולמו את החזקה אשר להם למשרת הרבנות בקהלכם. אולם אם יגדל הילד ויהרל מהיות עלוי, אז יקבל כסף נדוניה במדה זעומה מאד, ואז שתי דרכים אחרות לפניו: לפתוח חנות קטנה לצרכי אוכל או להיות מלמד

בישראל - שתי פרננות, שאינן נותנות ערובה, כי ישבע הוא וביתו לחם.

אמנם נמצא בעיר חיט אחד, אשר העשיר עושר רב, כי היה לו מלאך מליץ אחד בין שרייהחיל ויהי לקבלן לפקודת הצבא. החיט הזה שלח שדכונים לאבות שמעון, לקחת אותו אחר כבוד לבתו, שלא היתה כמוה ליוסי בכל העיר. אולם אסתר גרשה את השדכונים בחרפה מביתה, ואחרי־כן בכתה כל היום: האמנם כה נפלנו פלאים, כי ירהיב בנפשו חיט בזוייעם לקות כי נתחנן בו? תהלה לאל, עוד לא נמצא עד היום גם בעל־מלאכה אחד במשפחתנו...

רק איש אחד יכול היה לחלץ את משפחת דון קישוט מנבוכתה, הלא הוא מודענו משכבר הימים, ר' קלמן המלמד, שהיה גם אמן נפלא לזוג זוגים. ממנו לא נבצרה להפור בתחתיות ארץ ולמצוא שם כלה הגונה לחתן שלנו. אבל על שמי ר' קלמן דרך כוכב ההצלחה וביא תמורה גדולה ונמרצה בחייו, ולתוגת אסתר וסנדר אישה סלק כבר את ידו מן המלמדות והשדכנות גם יחד. הוא נעשה בעצמו לגביר. בידו עלתה למצוא כלה נאה וחסודה לבן אחד השליטים במכס היין השרוף (אקציו נקרא אז), ומלכד המנה היפה אשר קבל בשכרו, נצא חן בעיני השליט לספחהו אל אחת הכהונות במכס היין. ידיעתו המעטה בשפת עם הארץ, אשר הסתיר עד הנה מאבות תלמידיו כרבר פגול, היא שעמדה לו להמציא לו במהרה משרה נכבדה באקציו. אנשיט יודעי שפת עם הארץ לא התגוללו בחוצות בימים ההם.

מכס היין הוא אבי השכלת ישראל ברוסיה. המכסנים או האקציונים היו הראשונים לפרוץ את קיר הברזל, אשר הבדיל בין ישראל לעמים. הם היו הראשונים לשנות את פני החיים אשר קרשו וקפאו, כמו שהיו לפני הרבה מאות שנים. אבל יען אשר היו משכילים לא לשם השכלה, כי אם לשם פרנסה, על־כן סלח המון העם לקלות דעתם ושחצנותם, ומעט מעט קבל מהם את ארחות חייהם ואת הבנית מלבושיהם האירופאים. לא כן התיחס אז המון אל המשכילים האמתים בני־ליטא, שקבלו את השכלתם מברלין. ההמון הרגיש, כי האנשים האלה עם פאותיהם הארוכות ועם בגדיהם הארוכים באו לשנות את השקפתו על החיים, להרוס את אמונתו בצדיקים ובנפלאותיהם, - אותם שנא תכלית שנאה, ויהי למלה בפיו, כי הליטאי הוא בעל שתי וערב במוחו...

ר' קלמן היה ליטאי. פרנסתו, פרנסת נכסני, גרמה לו לקצר מעט בעליונים ולהאריך בתחתונים (כך היו אומרים אז על הלוכשים בגדי אירופה). אכן לא בגלל זה רננו אחריו: בשביל פרנסה הכל מותר, אולם למן העת אשר נעשה בלתי תלוי בדעת הבריות, החל להרשות לעצמו להתל מעט בצדיקים, לספור בשדים ומזיקים ולקרוא את התפלות בבית־הכנסת כליטאי גמור על־פי כללי הדקדוק העברי, וזאת לא יכלו סלוח לו. באסטרופול, ששם זכרו עוד את מעילו הארוך ואת פאותיו הארוכות כגלות ישראל, שם לא היה נעז להראות את אפיקורסותו גלוי לעין כל. אולם הוא ישב עתה בברדיטשוב, במקום שלא היו מכירים אותו מלפנים, - שם לבש שחורים ועטף שחורים ועשה מה שלבו חפץ, כאחד הנבירים. ברכה, אשהו החרוצה, ידעה לתת לביתה הואר בית

גבירים עתיקים משנות דור ודור. על היציעות בבית המבשלות עמדו סירים וקלחות עשויות מנחושת קלף ובמגדלים בהדר האורחים התנוססו כלי זכוכית ביהמיות, מנורות כסף עתיקות לשבת וחנוכה, ארגז כסף מפותח צעצועים לאתרוג ומגדל כסף קטן עם מיני בשמים להבדלה, — הכל כמנהג הגבירים.

גם על ברכה בעצמה, על תואר פניה ועל מבנה גוה, עברה תמורה גדולה מאד. היא איננה עוד האשה הצנומה והארוכה כלפנים: היא עשתה פימה עלי כסל ופימה עלי סנטר ודומה עתה למטרוניתה כבודה ממש. ולולי ההרגל המשונה ללכת בכל יום הראשון בשבת אל השוק ולשאול לבהיר כל אוזן ואוזן מבלי קנות אותם, כי עתה יכלו לחשוב אותה לגבירה מלדה ומבטן. ונפלא הדבר. היא גם חרלה להתקוטט עם אישה, כי מאז רבתה פרנסתה, הוקם השלום על כנו בביתם, ויחיו באהבה וריעות כזוג של יונים, ובכל אלה היה הצמד הוה רחוק מאושר. הן הפספך וזר הוא מזלו של אדם: כל זמן שהיתה פרנסתם מצומצמת, וילדיהם לא אכלו לחם לשובע, צמחו צאצאיהם ככמהין ופטריות אחרי גשמים מרובים. ועתה כאשר נהפך עליהם הגלגל, וכיתם נעשה לנכס רויה, היו כל ילדיהם, חוץ מבתם הבכירה, טרף לשני מגפה רעה. בתם הבכירה והיחידה נעשתה אפוא מטרה לכל אהבתם ולכל תקותם בחיים.

מאז ראה אותה שמעון על שפת התנור לא הזקינה הנערה ולא שונן פניה אף כמלוא השערה. היא היתה שחורה כמלפנים, שפתיה היו עבות כמלפנים, ורק שערות ראשה לא היו עתה פרועות. כראם סרוקות עליפי המודה האחרונה בימים ההם, וצוארה הנמוך היה קצר להשתרע בו חרוני הפנימים היקרים, סגנונת קסמים להם לתת לזית תן לנושאות אותם ולהפוך בתולות שחורות לשחרחרות. מהיותה בת יחידה להורים עשירים היתה לה הצדקה לקנות, כי יפול לה לחבל אחד מבחירי החתנים. ואמה אכנס דחתה ימים רבים בשאט נפש את כל הנכבדות, שהציעו לפניה השדכנים. לא היה חתן, אשר לא מצאה בו ברכה דבר פגול לא ירצה ללכה הסודה כבתה. מה לנו למהר? דברה בכל פעם להשדכנים; ילדה כבתי לא חשב עד שילבין ראשה. בכל מדינתנו לא תמצא עקרת בית כמוה. אם בתי לא תהיה לאיש לעלוי היותר מפורסם בארץ, אז לא אדע למה ברא אלהים עלויים בעולמו?

אולם כל זה היה רק דבר שפתיים, ובמסתרים בכתה נפשה כאמו של דון קישוט. ובקראה את תחנותיה בכל שבת מברכין, רבו אגלי דמעוניה ממספר הפנינים שעל צוארון בתה? כאם שמעון ערגה גם היא בכליון עינים לחבק נכד או נכדה ילודי בתה היחידה, וכמוה התקנאה גם היא ברעותיה, שאין להן לא סירים ולא קלחות של נחושת קלף ולא מנורות כסף בבתיהן. וכבר הן נקראות בשם אמות זקנות, בשעה שהיא... הוי, אם אמללה!

אבל מדוע לא ישא הבחור שמעון בן אלכסנדר כנדר את הבתולה רבקה בת ר' קלימן?

הרעיון הזה, שעליפי הסקירה הראשונה הוא פשיט בתכלית הפשיטות, שוש בכלי-זאת מכשולים רבים על דרכו, בצאתו לפעולת אדם; ורק בידי ר' גיזמן, השדכן המפואר בערמתו ובפיו המסיק מרגליות, רק בידו לבד עלתה

להביא את הענין הנכבד הזה אל התכלית הרצויה, כאשר יראה הקורא הסבֵּלן מן הפרקים הבאים.

VII

למן העת אשר עזב ר' קלמן את אסטרופולי, היה ר' נחמן קרוקודיל השליט היחידי בגורלם של חתני העיר וכלוחיה. בשם קרוקודיל, כנודע, יקרא התנין הגדול הרובץ ביאור מצרים – חיה רעה טורפת, אשר לשמה ולזכרה ירעד כל אשר נשמה באפו. לו הפצנו לשפוט על תכונת רוחו של ר' נחמן על-פי הכנוי הנורא שנתן לו, כי עתה שנינו מאד. ר' נחמן היה יציר צנוע ורך לבב, אוהב שלום ורודפתו. אולם הוא היה איש בעל מומות וערמה מעט, וגם בעל לשון שנונה, יודע לעות דבר בעתו ולנצח כל לשון שתקום אתו למשפט. איש אשר אלה לו הן נועד מרחם להיות שדכן בישראל; ובכל-זאת לא בדרך ישרה הגיע האיש לתעודתו המועילה, כי-אם אחרי תעותו ימים רבים בארחות עקלקלות. רוע מזלו גרם, כי הקדיש את ימי נעוריו למלאכת סופר סת"ם ושנים רבות כפף את שדרתו על הקלף המתוח לפניו ויכתוב ספרי הורה, מזוזות ותפליין. כנודע, שכר עבודה קדושה זו הוא מצער מאד ולא יספיק גם ללחם צר. ואף כי ידע ר' נחמן לעטוף את מלאכתו במעטפה של קדושה יתרה, ועל-כן רבו מאד הקופצים על מעשה ידיו, בכל-זאת רעבו ילדיו ללחם. בזכרו את מאמר התלמוד, כי קלה רובצת על ראשי מלמדי הינוקות וסופרי כת"ם, שלא יעשירו לעולם, עלה על לבו רעיון משונה ומלא תחתים – לספח אל מקור פרנסתו עוד מלאכה אחת, מלאכת מגיה ספרים; ולא ידע ולא הבין כי בנפשו הוא. מלאכת מגיה יכול להיות ענין לליסאי, אבל לא לחסיד ירא שמים. בהור בעל מגיה נוקק ר' נחמן ללמוד מעט דקדוק לשון עבר ולעיין לפעמים בספר הקונקורדנציה של בוקסטורף, שקנה על-פי מקרה, ומי לא ידע, כי הדקדוק היה ראשית הטאח משכילי ברלין וההולכים בעקבותם. החסידים הקנאים, שחוש ריחם גדול מאד, הריחו מיד את התמורה שנעשתה בנשמתו של ר' נחמן בהשפעת הדקדוק, והתחילו לרנן אחריו. וכאשר תפשו יום אחד את ר' נחמן עם הקונקורדנציה, נעשתה העיר כלה כמרקחה על-דבר השערוריה הזאת. שני עדים כשרים ונאמנים העידו, כי ראו בעיניהם ממש את הקונקורדנציה. מראשה ועד סופה היא מלאה פסוקים מן התנ"ך הקדוש, מעורבים עם מלות רומיות, רחמנא לצלן, שאדם מישראל לא יוכל להבינן, וכיון שמחבר הספר היה בלי ספק נזיר קתולי, על-כן יש לשער, כי המלים הרומיות הן תרגום או פירוש של המלים העבריות, והוא מתרגם בודאי כמו שמתרגמים הברלינים תלמידי משה הדיסאי – בראשית – השתמד, ברא – השתמד; אלהים – השתמד וכן הלאה. המאורע הזה היה לשיחה ימים רבים לאנשי העיר, והשם קונקורדנציה, בהמסרו מפה לפה, החקלקל והשתבש כל-יך, עד שבסוף ספרו הנשים אשה לרעותה בפחד ורעדה כי את ר' נחמן תפשו עם קרוקודיל. ולמן העת ההיא קוראים לו ר' נחמן קרוקודיל.

כמלפנים בן עתה הוא טובל כמה טבילות בכל יום, כמלפנים בן עתה הוא נוסע שלש רגלים בשנה אל הצדיק לימים הטובים, ובכל־זאת לא היתה דאל ידו להשיב לעצמו את כבודו כמקדם. מעשי ידיו חדרו למצוא קופצים עליהם, וכמעט היה הוא וביתו בכל רע, וללא נצנצה מחשבה הרח ברכה במוחו — להיות לשדכן. האמת נתנה להאמר, כי גם מלפנים עסק מעט בשדכנות, כי איזה יהודי איננו עוסק בשדכנות בשעת הכושר? אבל מלפנים עשה זאת רק אגב אורחא וכלאחר יד, ועתה הקדוש ר' נחמן אח כל נופו ונשמחו לאומנות נקיה ולא קלה זו, שבכל אופן תביא תועלת גדולה למין האנושי, ועד מהרה עשה לו שם כשם השדכנים הגדולים אשר בארץ.

אפס כי הקללה אשר רכזה על ראש ר' נחמן בעוד היותו סופר סת"ם לא חרלה מהעיקר עליו גם עתה, ולא מאשר חסר לו הכשרון לקרב כותל אל כותל, כמו שאומרים הבריות על שדכן השואף תמיד לזאח את אשר לא יאוחד ולזוג את אשר לא יזוג. הלילה! יותר נצדק אם נאשים אותו בגלל אשר אהב לשדך במשפחות המתאימות זו לזו ככל ענייניהן. ושדוכים כאלה על־פי רוב הם קשים להבנות כקריעת ים־סוף ונוחים לההרס כמשחיל ביניתא מחלכא, ולו נהרסו אחרי כתיבת התנאים, כי אז לא היה ר' נחמן מפסיד מאומה: הוא כבר בא על שכרו, והחתן והכלה נשארו פנוים והיו יכולים להיות חומר לבנין שני שדוכים אחרים. אבל הם נהרסו המיד, בשעה שהבנין כבר גבנה מן המסד עד הטפחות ולא נשאר מאומה, בלחייאם לכתוב את התנאים, וסתאום, והנה מפח נפש.

בכל מעלותיו המצוינות לא נקה ר' נחמן גם מחסרון אחד שהיה בעוכריו. מפני שהיה ראשו מלא תמיד מזמות גדולות, שכה על־פירוב ענינים קטנים, ורק שהם נחוצים מאד. בכל מכתביו הוסיף תמיד אחרי החתימה, עיקר שכתיב, וסוף כל סוף שכח תמיד את העיקר. הנה עמל ר' נחמן שנה תמימה בזאת אפיס, עשר פעמים נסע ממחותן למחותן, עשר פעמים נשא ונתן עם האחד ועם השני, עד אשר עלתה בידו להביאם לידי השואה. ובאמת: שני המחיתנים שוים בעשרם, שניהם שוים ביחוסם, לשניהם אין פגם במשפחתם. ומה לנו עוד? לאחרונה הנה נקבצו שני המחיתנים יחד בדרך במלון בין שתי הערים, שלא יגדל כבוד החותן האחד על משנהו. בימים ההם נהגו לכתוב תנאים שלא בפני החתן והכלה. — הם יתודעו זה לזה אחר החופה. ר' נחמן משפשף את ידיו מרוב שמחה. עוד מעט ויבא על שכרו, והוא מביט בגעגועים אל השלחן, שכבר ערוכים עליו כוסות יין ומגדנות.

לחיים! מחותני החביב, לחיים! קרא אחד המחיתנים בהריכו כוס יין בידו, לחיים טובים ולשלום! יענה השני: כה יוכני אלהים לשתות, כאשר תבוא עם בנך החתן אלינו אל החתונה!

עם בני החתן? מה אתה דובר, מחותני? הלא בת לי ולא בן.
אבל הלא גם לי בת ולא בן.

שניהם קמים ממקומם עם כוסות היין בידיהם, משהאים ונדהמים הנה מביטים רגעים אחדים איש בפני רעהו.

— ר' נחמן? ר' נחמן? איה הוא ר' נחמן? איהו הקרוקודיל הארור הזה?
אבל ר' נחמן השתמש במבוכה ששררה בבית ויתחמק ועקבותיו
לא נודעו.

לאחרונה התפרץ שחוק אדיר משפתי שני המחוטנים יחד, ואחרי אשר
הטיבו את לבם ביין ובמגדנות אשר על השלחן, פנו איש איש לדרכו, בהוכחם
עתה על־פי הנסיון, כי אין תוחלת מאיש, המטמטם את מוחו בדקדוק ומדקק
לקרוקודילים.

* * *

אל שדוכו של שמעון דון קישוט עם בתו של ר' קלמן נגש ר' נחמן
בזהירות יתירה, ואף גם בחריצות נמרצה. ר' קלמן קבל את הצעתו בסבר פנים
יפות. הן אמנם קבל הנער חנוך מקולקל, לא לפי רוח הליטאים, אבל דבר
זה יתוקן על נקלה אחרי בואו לביתו. ברכה, אשת ר' קלמן, נסתה לסרב מעט
למראית עין, אבל ר' נחמן שידע את סוד דמעוטיה בכל, שבת מברכין,
הודיע לה גלוי בלי הקדמות יתרות, שאם תשליך אחרי גנה שדוך הגון כזה,
או ינער את הצנו ממנה ולא יוסיף לדרוך על סף ביתה.

— אל נא נעשה בנפשנו שקר! הן אמנם בתך השחרורת היא נערה
מלאת חן וגם עקרת בית חרוזה, אבל לו היתה צעירה מעט ממה שתיא,
לא היה דבר זה חסרון לשדוך... טוב אשר נזכרתי: הגידי לי, ברכה, כמה
שנות בתך הילדה, עד מאה ועשרים שנה? שאל ר' נחמן בתופפו באצבעו על
הנרתיק של אבק הטבק, שהוציא מצלחתו.

— שמונה־עשרה שנה, ענתה ברכה בשפה רפה.

— מלבד שבתות וימים טובים — גמגם ר' נחמן בלחש מתחת לנחיריו
בהריחו מן הטבק אשר הגיש אל חוטמו: בנות שמונה־עשרה שנה מטפחות
ילדים על ורועותיהן.

אולם בראות ר' נחמן כשני אגלי דמעה על הלחיים הרחבות של בת
שיחתו, נכמדו רחמיו עליה, ויחל לנחמה, בהוכיחו לה, כי בעצם הדבר כחה
הילדה איננה אשמה, אם אחרה מעט מן המועד, ואשם בדבר רק המלאך לבדו,
שהכריז שם בשמים ארבעים יום קודם ליצירתה. בת ר' קלמן לשמעון דון
קישוט, מבלי אשר נוכח תחלה לדעת, אם כבר נולד שמעון זה אם לא. ובכל־
זאת חייבת ברכה תודה למלאך ההוא, כי חתן יותר הגון לבתה הן לא ימצא
בכל הארץ.

מלאכה יותר כבדה היתה לר' נחמן אצל מרת אסתר אם שמעון. סרבנית
קשת־עורף כזאת לא ראה ר' נחמן מעודו. ובראותו את המכשולים הרבים
ואבני הנגף אשר שמה אשה זו על דרכו, התחיל בעצמו להסיל ספק בדבר,
אם באמת הכריז המלאך ארבעים יום קודם ליצירת בת ר' קלמן, כי היא נועדה
לשמעון דון קישוט.

VIII

— ברוך הבא, ר' נחמן! ברכה אסתר את השדכן. שבא לשחר את פני אבות שמעון בשבת חוליהמועד של פסח אחר סעודת הצהרים. מן הילדים לא היה איש בבית. כולם יצאו לטייל או לצחק באגוזים, ורק אסתר עם אישה ישבו לבדם על יד השולחן והתיעצו על-אודות שדוכים שונים, שהציעו לפניהם בשביל בנס העלוי. — ברוך הבא, ר' נחמן! הכבד ושכ פה על הכסא. לאורח טוב כמוך אנו שמחים תמיד! אבל פשוט גא את אדרתך מעליך. בביתנו, תהלה לאל, רב החום מאד.

ר' נחמן הושיט את ידו בחבה לר' סנדר, ואחרי ברכו את אסתר בברכת החג, כנהוג, ישב על הכסא לעומתה, אולם את אדרתו, אדרת משי מרוסדת בעור סנאים, לא פשט מעליו, אף כי גדול היה החום ביום ההוא בבית כמו בחוץ. הוא ידע, כי אדרתו הישנה עם זנבות הסנאים אשר עליה יש לה סגולה נפלאה לתת לזית הוד והדר לנושאייה, ועליכן לא הסיר אותה מעל שכמו בכל פעם אשר חפץ כי יתנו אוזן קשבת לרבריו.

— מדוע לא ראיתך, ר' נחמן, בימי החג הראשונים בבית הכנסת? שאל ר' סנדר, כנראה, רק כדי לפתוח בשיחה.

— מדוע לא ראיתני? האינך יודע, כי נוסע אני לכל חג וחג אל הצדיק שיחיה? הכין לא אוכל, איך יוכל אדם מישראל להשאר בביתו בימי החג ולחסר את גפשו מהעונג הרוחני לראות את רבנו בערכו את הסדר? הלא עין בעין אתה רואה אז את השכינה השורה על ראשו בערב ההוא. בכל לבי הייתי מבלה אצלו גם אה הימים האחרונים של פסח, לולא אצתי ללכת לברדיטשוב להראות את פני הגביר ר' קלמן.

ר' נחמן השתדל בכל מקרה שבא לידו להראות, כי הדקדוק אשר למד להותו, לא התעה אותו מדרך הישר, וכי עם קדושים הוא נאבן גם היום כמלפנים, ואסתר נכונה היתה ברגע ההוא לסלוח לו גם הטא הקרוקודיל בגלל שם ר' קלמן, שיצא כפי ר' נחמן כמו אגב אורחא. זה ימים אחדים אשר השם הזה לא יתן לה מרגוע.

— האם היית, ר' נחמן, בבית ר' קלמן?

— והגביר הזה קבלני בזרועות פתוחות, כאשר יפגוש איש את אחיו אשר לא ראה ימים רבים. לו ראיהם את כבודו ואת עשרו לו ראיהם את בית האבנים אשר בנה לו! הפלא ופלא! לו ראיהם את כלי הבית הנאים, את הזהב ואת הכסף אשר ימלא את הבית! עומד אתה משתאה למראה עיניך, ולבך מלא סכהה על הברכה אשר ברך אלהים אנשים טובים כמוהו וכרעיתו הצנועה. ולו ראיהם את הסדרים הטובים השוררים בבית! אמנם בדבר הסדרים הטובים לא יפלא מאימה. בת יש לו לר' קלמן, והיא עקרת בית, שאין כמוה בכל המדינה. זאת היא באמת ילדה נפלאה מאד. על פיה ישק כל הבית. אמה לא תדע אמה גם כזאת — הוסיף ר' נחמן בהראותו על קורט אבק הטבק שבין ראשי אצבעותיו, אשר הגיש לו ר' סנדר. — הנני גשבע בזקני ובפאותי,

מאושר יהיה הנער, שסגולת החמדה הזאת תפול לו לחבל, מה החשבי את, אסתר? הלא אשה חכמה צאת.

אסתר חשבה למותר להתחפש, כי לא תבין את הרמז אשר רמו לה ר' נחמן, ותשא:

— ומה מכסת הכסף אשר יתן ר' קלמן גדה לבתו?

— מה מכסת הכסף? שאלה גדולה תשאל, אסתר! מה לבתו ולגדה? הלא יחידה היא לו, יחידה, כאיש אשר רק עין אחת לו בראשו. למי כל חמדת עשרו, אם לא לבתו יחידתו? גם הבית גם הוזהב גם הכסף, הלא רק לה לבדה יהיה!

— בדבר הזה אינני מסכמת, אתך, ר' נחמן. לו הציעו לפני בני כדבר הנה, כו עתה לא הייתי חפצה, אשר ישב בני ויחכה, עד כי יואיל אלהים לקחת את חותנו השמימה. את גורל המכסנים הלא ידענו: האנשים האלה יש אשר יגביהו לעוף. אבל גם ישפילו לנפול. חפצה אני, כי ידע בני את אשר לו. ר' נחמן חגג בלבבו את חג נצחוננו. היא הקלה לו את משלחתו בהעריכו את בנה מול ר' קלמן כחתן מול חותנו. ולכן מהר וידבר:

— מה שנוגע לבנך העלוי, זה הוא דבר אחר לגמרי. כנראה מדבריו חושב הוא לתת לבנך שלשת אלפים דינרי זהב.

— שלשת אלפים דינרי זהב! הא, חץ, הא! צחקה אסתר בקול גדול: ואתה ר' נחמן, השדכן הנודע לתהלה בכל הארץ, תרהיב בנפשך להציע לפני כדבר הזה! לא פלתי לשמוע כזאת מפוך. בפחות מחמשת אלפים דינרי זהב לא אתן את בני. לו נחשב מחיר כל דף גמרא, שיודע בני בעל פה, רק בדינר זהב אחד, גם אז בודאי יעלה הרבה יותר משלשת אלפים. למה תחשה, סנדר! כמה דפים יודע שמעון בעל פה?

— שלשת אלפים שבעים וששה, ענה ר' סנדר, מבלי חשוב גם רגע אחד. הנך רואה ר' נחמן, הרבה יותר משלשת אלפים.

אבל אסתר, ענה ר' נחמן: הלא אשה חכמה את ובקיא בעניני מסחר. זלא הברל גדול יש בין חנוני לסיטון. החנוני מוכר את סחורתו לפרוטרוט ומרבה במחירה; הסיטון מוכר אותה בבת אחת ופוחת ממחירה. האף אין זאת? על עצמתו זאת לא מצאה אסתר מה להשיב, ובכל זאת לא חפצה להכנע ותאמר:

— אם כן אפוא, למה זה לנו להאיץ בבננו? תהלה לאל, עוד לא יצמח לקנו. ישב נא עוד שנה אחת וילמוד עוד אלף דפים; ממנו לא יכבד הדבר. — זאת לא יוכל בנך לעשות בכל הפצו ובכל התמרתו; יותר משלשת אלפים שבעים וששה דפים אין בגמרא כולה.

— חדל לך, חדל, ר' נחמן, קראה אסתר כנעלבת: אתם הזכרים תחשבו, כי בשים לא מלומדות אנחנו וחוכלו להונות אותנו. עוד לא נולד האיש אשר יוכל להונות אותי! יודעת אני, כי תורתנו הקדושה אין לה קץ ותכלית, ואתה אומר כי יותר מזה אין. למה תחשה, סנדר, הגידה, היש אם אין?

— יותר מזה אין, ענה ר' סנדר ויאנח בשבורן מתנים. כנראה התאונן גם הוא בלבו על מסדרי התלמוד, על אשר לא הוסיפו עוד אלף דפים בנמרא; הם לא היו מפסידים בזה מאומה, ובנו היה מרויח בזה אלף דינרי זהב יתרים. קשה היה לאסתר העלובה לצרף במוחה את המשפט העתיק, כי לתורתנו הקדושה אין קץ ותכלית, עם המספר הקצוב של דסי הגמרא. אבל האנחה הכבדה של אישה הוכיח לה, כי אף אם ישב בנה עד שילבין ראשו, לא ירויח מאומה.

— טוב הדבר, מסכמת אני לשלשת אלפים. הן לא בכסף אושר הארם. יש דבר היקר מכסף. אתה, ר' נחמן, הלא ידעת את סדר יחונונו מעולם לא נכנעו צדיקים גדולים ורבנים להשתדך עם משפחתי ועם משפחת אישי. הנוכל להשתדך עם מתנגד גלוי כר' קלמן?
— ומה את דורשת אפוא?

— דורשת אני, כי יהיה ר' קלמן חסיד לכל הפחות למראית עין, כי יסע פעם ושתיים אל הרבי שלנו.

ר' נחמן, שהבין כמה מן הסכלות בדרישה זו, החריש רגעים אחרים בנסכו בין שניו את קצות ספמו הארוכות, ככו חפץ לינוק מהן תרופה נכונה, איך לצאת מן המצר. לאחרונה קם על רגליו ויאמר:

— הבריות אומרים, כי אשה חכמה את, אסתר. גם אנכי חשבתי תמיד ככה. עתה כלחתי לי, אסתר, אם אומר לך, כי יפה אמרו חכמינו, עליהם השלום, כי אין חכמה לאשה אלא בפלך. שערי נא בנפשך, כי ר' קלמן יסכים לדרישתך: הוא יתחיל לנסוע אל הצדיק שלנו, אתו יחד תסע גם ברכה אשתו. שערי-נא בנפשך, כי היא תבקש מן הצדיק, שיברך אותה בבן-זקונים לימי זקנתה. וצח הלא ידעת את נפש הצדיק. לכו הטוב לא יתנהו למונע את ברכתו ממנה. וסוף דבר מה יהיה? דר' קלמן יולד יורש, ובנך ישאר בלי בית, בלי כלי כסף ובלי כלי זהב ובלי כל מאומה. הונאת לחכמה תחשב?

חכלילי בושת כסה את לחיי אסתר עד אזניה, היא לא יכלה סלוח לנפשה, איך לא עלה על רעתה דבר פשוט כזה. אולם ר' נחמן, כשר צבא מלחמה, אשר לא ידע רחם אחרי נצחו את אויבו, השתמש גם הוא במבוכת אשת ריבו להציע לפניה תנאי שלום קשים מאד ויוסף ויאמר:

— ויען כי ר' קלמן לא יהיה לחסיד וכל הונו ורכושו עם כלי הכסף והזהב יהיו למורשה לבנך, לכן צדק לדעתי ר' קלמן בדרשו, כי חתנו יהיה לא רק עלוי, כי אם גם מושלם.

— מושלם הוא גם בטרם ידרוש כזאת ר' קלמן, ענתה אסתר בגאוה: הוא יודע לכתוב אדריסה בשפת רוסיה אפילו לפטרבורג; בכסף מלא שלמתי בעד הדבר הזה לכתבן רוסי.

— בדבר הזה הטיבות לעשות; אבל רו' קלמן ידרוש יותר מזה: הוא חפץ, כי ידע חתנו, בהקראו למפטיר, לקרוא את ההפטורה בקול ובהברה נכונה. — האמנם לא ידע זאת שמעון? ענתה אסתר בתמהון. למה אתה מחשת

סנדר? בני אינני יודע לקרוא את ההפטורה! ההתל תהתל בי?

— דקראו אמנם יודע, אבל ר' קלמן חפץ כי יקרא בקול ובנעימה על פי כללי הדקדוק.

אסתר, שידעה את סכנת הדקדוק לא סחוט מכל הנשים בעיר, נבהלה לזכר השם הזה ותקרא בקול פחדים מהול בקצף:

— דקדוק! אוי לי ואוי לראשוי דקדוק! בני היקר, אשר טפחתי ורבייתי מבלי לישון בלילות, ילמד דקדוק? אולי ידרוש הליטאי הארור הזה, כי ידבק בני גם בקרודיל?...

— בקונקורדנציה, תקן ר' נחמן הנבון.

— בקונקורדנציה, בקונקורדילציה... הרוח יודע את הליטאים הארורים עם כל עניניהם המשונים... לא, ר' נחמן! אבותי ואבותי לא ידעו את הדקדוק ויתן השם וגם ילדי לא ידעו אותו. חדל לך, ר' נחמן, מן השדוך הונו! לא אחבר עם ליטאי, ולו ימלא ביתי זהב.

דממה מעיקה רבצה בכל הבית. ר' נחמן ראה, כי במלחמתו עם אסתר היחה תבוסתו שלמה. להחזיק מעמד אין לאל ידו, ועל-כן חשב מחשבות, איך לשוב אחר בסדר נכון, אבל הוא לא קם ולא זע ממקומו, כ-יאם נשך בחזקה את קצות שפמיו, כמנהגו תמיד, בבקשו תחבולות, איך להחליץ מן המצר שנלכד בו בבלי דעת.

האם לא שמעת, ר' נחמן, איזו חדשות? הפסיק ר' סנדר את הדממה המעיקה: הלא נוסע אתה מעיר לעיר וממדינה למדינה, השמעת דבר על-אודות נפוליאון?

השמעתי על-אודות נפוליאון? גם זאת היא שאלהו הילדים בעריסותיהם מדברים עתה על-אודות נפוליאון. אומרים כי התחבר עם מלכת אנגליה, ושניזום יחד אומרים להלחם בנו. אבל בפעם הזאת נראה להם את זרוענו הקשה... מספרים, כי כבר יצאה דת מטעם הממשלה, כי יקראו לצבא כל הצעירים מן חמש-עשרה שנה ומעלה, ורק אלה, אשר להם אשה ובנים, רק הם לבדם יהיו נקיים לביתם.

ר' נחמן הפסיק את דבורו, למען התבונן אל הרושם אשר עשו על שומעיו דבריו האחרונים, שיצאו מפיו שלא במתכוין ורק שהיו דברים בעתם. הרושם היה באמת חזק מאד. בעינים מסיקות פחד ובהלה הביטה אסתר אל אישה, כמו חפצה לשאול: למה תחשה, סנדר?

— אבל את שמעון לא יקחו לצבא, נסה ר' סנדר להניע את רוח אשתו. הקהל לא יתן לו ללכת אל הצבא. עלויים! כמוהו לא רבים הם בקהלנו. — גם אנכי חושב, כי את בניכם לא יקחו לצבא, התחפש ר' נחמן, כמו יחפץ גם הוא להרגיע את בני שיהתו אמנם להגיד זאת בבטחון גמור אי-אפשר. הלא תזכרו עוד אשר עוללו, החוטפים לפני שנים אחדות להנתפשים? עוללים ויונקים נחטפו אז מזרועות אמותיהם ונמסרו לעבודת הצבא בתור קנטוניסטים.

אסתר ירבה כמו על גחלים לחושות... אמנם כאשת חיל חרוצה ידעה

לשית עצות בנדיה, איך לצאת ממבוכתה, ובהמנותה את פניה אל השדכן, אמרה אליו בצחוק חכה על שפתותיה:

— אבל, אוי, מה היה לי, ר' נחמן? אורח הגון וחביב כמוך יושב כשעה תמימה בביתנו, ואני לא נפניתי להציע לפניך כוס יין לכבוד יום טוב. למה תחשה, סנדרו?

בעוד רגעים אחדים היה השולחן ערוך בסוללה שלמה של בקבוקים מלאים שקויי פסח שונים, וקערות מלאות מגדנות שונות.
— טעום גא, ר' נחמן, מן המנדנות האלה והלל אותן. הלא כולן מעשי ידי הן, למה תחשה, סנדרו? מוזג לר' נחמן מיינך הטוב!

— נחמן לא היה מן הסרבנים — לחיים, ר' סנדרו! לחיים, אסחרו יתן ה' ונשתה מהר ביום התנאים של בנכם היקר!

— יתן ה'! אבל לרבר הוה משתמש הקדוש־ברוך־הוא תמיד על־ידי שליח טוב. ואנכי אינני יודעת שליח טוב ממך, ר' נחמן — ענתה אסתר בצחוק ושפת חלקות.

— אנכי עשיתי את כל אשר יכולתי. אוהב ומכבד אני אתכם בכל לב. אבל הלא גם אנשים כר' קלמן אינם מתגוללים על פני הוצות, ואתם הנכם מקשים את ערפכם ולא תחפצו להתחתן בו רק בגלל אשר הוא ליסאי. האם לא לעלבון תחשב זאת?

— חס וחלילה! אנהנו חושבים לנו לכבוד להתחתן באיש מלומד כמוהו. האם הליסאים אינם יהודים? נכונה אני למסור לו את בני בשתי ידי, ואם יתעקש ר' קלמן, כי ילמוד בני הפטורה בדקדוק, מסכמת אני גם לזאת; אבל דורש אני ממך, ר' נחמן, שתבטיח לי בהן צדק שלך, שהוא לא יכריח את בני להספיל אל... איך קוראים אותו? אל הקרוקו...

— אל הקונקורדנציה, בא ר' נחמן לעזרתה.

— להספיל אל הקונקורדנציה... שים גא אל לבך, ר' נחמן! הלא אם אנכי, כמה צרות סבלתי, כמה לילות לא ישנתי, עד אשר עזר לי אלהים לגדל בן נחמד כזה, וסגולה יקרה כזאת רוצים לקחת ממני ולמסור...

היא לא כלתה את דבריה ותבך בכי תמרורים... ר' נחמן, שהיה בעל רחמים מסבשו ולא יכול לראות במנוחה דמעות נשים, נשבע לה בזקנו ופאותיו, כי בבית ר' קלמן — לא תראה ולא תמצא הקונקורדנציה, וכל אסון לא יקרה לבנה שם, ואז שבה נפשה למנוחתה.

IX

הספר, צהר התבה, שנתן ר' נחמן להנער דון קישוט ללמוד ממנו את דקדוק השפה העברית, הביא מהסכה גדולה במחשבות הנער, ומן הספר הוה מתחלת תקופה חדשה בדברי ימי חיו.

מי יכול היה לשער מראש, כי הכללים היבשים על נסיות השמות והפעלים העברים יעירו סופה וסערה בלב הנער הרך? לא שער זאת גם ר'

נחמן, שידע את לוח הפעלים בעל־פה פנים ואחור, אבל הלוח לא ננע עד נפשו, והוא נשאר שלו ושאנן, ולולא הקונקורדנציה, שהיחה בעוכריו, כי עתה לא ידע כל רע. הנער דון קישוט, שידע את התלמוד כולו בעל־פה והתחיל ללמוד גם את ספר הזהר ושאר ספרי הקבלה, לא ידע דבר על־אודות המקור הראשון של דת ישראל – על־אודות התורה והנביאים. אמנם למד בילדותו בחדר בכל שבוע את הפרשה הראשונה של כל סדרה וסדרה, ואולם הפרשות המקוטעות האלה, שלא היה כל סדר להן וכל קשר ביניהן, שהיו מלבד זה מתובלות בפירושים שונים הרחוקים ממשוטו של המקרא, לא השאירו כל רושם במוחו. אמת הדבר, כי בלמדו את התלמוד פגש על כל צעד וצעד קטעי פסוקים מן התנ"ך ואת הקטעים האלה ידע בעל־פה, אבל הם לא יכלו לתת לו מושג כל־שהוא מן הספר בכלל. הוא פגש שם תדיר שאלות כאלה: מדוע נכתב פסוק זה כך ולא באופן אחר? מדוע כתובה מלה זו באות פלונית ולא בלעדיתה? ומעולם לא עלה על דעתו, כי לו היה נכתב פסוק זה באופן אחר, כי עתה היה זה נגד דקדוק הלשון או נגד דרישת הטעם הטוב והסגנון היפה. בעיניו היה התנ"ך כולו כמין ערמה גדולה של צרופי אותיות, מבלי כל קשר ויחס ביניהן.

והנה התחיל הנער לקרוא את התנ"ך על הסדר. כללי הדקדוק כמו נפחו רוח חיים בערמת האותיות. האותיות הבודדות התחילו להצטרף למושגים, המושגים לרעיונות, הרעיונות לתמונות חיות מלאות זיו ומפיקות נוגה. מערפלי ימי קדם קמות לפניו תמונות מחיי בני־האדם הראשונים על פני הארץ, תמונות מלאות תום ילדות ומרהיבות נפש הנער, המלאה גם היא תום ילדות. אחריהן נגלות לפניו תמונות מלאות שירה נשגבה מחיי האבות, והוא סופג אל קרבו את נוגה השירה הזאת; הוא מתחיל להרגיש, כי כן הוא לא רק לאסתר ולסנדר אישה, כי־אם גם לעם שמוצאו מקדם. וכי הוא הולך ומשתלשל מדור לדור עד אסתר וסנדר אבותיו. הוא מתחיל להרגיש, כי יש קרבת בשר וקשר אחיה בינו ובין כל היהודים הרעבים והשבעים, אשר באסטרופול ואשר בשאר הערים מסביב.

אולם בימים ההם היה הרגש הזה עומם בקרבו, עוד לא נופח לשלהבת, להאיר את דמדומי נפשו. הוא התענג רק על יפי הספורים מחיי האבות, ממפעלי השופטים והמלכים, אתם יחד נלחם באויביהם, צר לו בצרתם ושמה בשמחתם. כיד הדמיון הטובה עליו חש בנפשו, כי הוא הוא הנלחם והמנצח, ולבו נמלא אז רוח גבורה, עוז ועצמה להדוף את כל מתקוממיו. החיים ההווים לא התנגדו ליצירי דמיונו. הוא היה רחוק כל־כך מתבאי החיים ההווים ומסיבותיהם, עד כי לא נבצרה ממנו לחשוב, כי כמקרה גבוה התנ"ך אפשר שיקרהו גם הוא.

יש אשר הוא יושב ברד בבית־המדרש ולומד גמרא בקול ובניגון, כאשר הסכין לעשות. ופתאום והנה לאות נעימה אחזה את כל אברי גופו. הוא מרים את ראשו מן הספר לנח מעט, ורוח דמיונו ישא אותו על כנפיו הרחק מן הגמרא, הרחק מבית־המדרש לעולם שכולו הוד ויפי, קסמים ופלאות... הנה באים ישמעאלים וגונבים אותו מבית אבותיו, כמו שגנבו את יוסף הצדיק. הישמעאלים

מובילים אותו לארץ צרפת ומוכרים אותי לאחד מסריסי נפוליאון. תהלת חכמתו הגיעה עד אזני המלך. והנה מלאך שלוח מאתו לקרוא לדון קישוט לבוא אל היכלו, אדונו הסרים וכל עבדיו ממהרים לשום לו סאר והדר, כנאות לאיש אשר המלך חפץ ביקרו. קוצצים את פאותיו (אמנם ידאב לב דון קישוט על אבדן פאותיו המסולסלות, אבל מה יוכל לעשות?), מלבישים אותו בגדי תכלת וארגמן ומביאים אותו אל המלך. נפוליאון מושיט לו את שרביט הזהב אשר בידו ומציע לפניו שאלות שונות ורבות כעניני הממלכה (את השפה הצרפתית כבר למד הנער בבית אדונו), והוא עונה על כל השאלות בטוב טעם ודעת. נפוליאון מתפלל על רוב חכמתו ועושה אותו למשנה. – הוי, היש קץ וגבול לכל הטוב אשר אוכל לעשות או בקרב עמי? ראשית דבר אכלכל את אבותי ואת אחי ואת אחיותי בלחם, ולא תהיה אמי הטובה מוכרתת לשבת כל היום בימי קור וקרה בחנותה, למען החיות את נפשות ביתה. וזאת שנית: כמה אנשים עניים בשכונתנו, אשר מן הבקר עד הערב יסובו בעיר, אולי ימצאון להשתכר איזו אגורות כסף, למען השביע את נפשות ילדיהם העטופים ברעב – את כולם, את כולם אכלכל או בלחם. הוי, מי יתן ויגבונני וימכרוני...

האמנם לא יהיה כדבר הזה גם בימים האלה? האם לא יגבנו גם עתה ילדי עברים עניים? האם לא ימכרו איתם לקנטוניסטים הלף ילדי העשירים? עודני זוכר, כי בהיותי ילד קטן, טמנה אותי אמי ירח ימים בעלית הגג: שב בני, שב פה, אמרה אלי: ואל תלך אל החדר פן יקרך אסון, שב בדומיה ואל תשמיע קולך לאיש. יש אנשים רעים, הוספסים יקראו, והם אורבים לגנוב אותך ולמכור אותך לעבודת הצבא. מי היו האנשים הרעים ההם? הם בודאי היו ישמעאילים. יהודים לא יעשו כדבר הזה. הלא דבר זה אסור מן התורה. הלא נאמר בפירוש: וגונב איש ומכרו מות יומת. ובכל זאת צר לי מאד, כי לא גבונני אז. מי יודע אם לא הייתי כבר משנה למלך... אומרים כי אנסו את הילדים על ידי יסורים שונים לסור מאמונת היהודים, ורבים מהם לא עצרו כח וימרו את כבודם... אה! אותי לא יקרה כדבר הזה! כיוסף הצדיק אוכל גם אני לעמוד בפני כל נסיון...

או יש אשר ידמה הנער בנפשו, כי הוא שמשון הגבור. בדמיונו הוא חש בנפשו, כי רוח גבורה נפרזה תפעמהו, והוא לא יחת מפני כל. הוא איננו בורח עתה הצדה מפני כל כלב אשר יפגוש בדרכו. הוא הולך בלי חת לקראת אריה טורף ושואג... עתה יקום, עתה יקם מן הפלשתים הארורים את נקמת סצעיו ואת נקמת סצעו שמחהפינחס רעהו... את הפלשתים יצייר לו בדמיונו בדמות הנערים השובבים ילדי הנוצרים אשר יארבו יום יום לילדי בני ישראל להתגרות בהם מלחמה... הוא לא ישים עוד מסוה של, רואה ואיננו נראה על פניו; הוא ילך לקראתם קוממיות, בפנים גלויים, ואם יערכו אתו קרב, אז יכס שוק על ירך. הוי, מה מתוקה הנקמה!... ואם יגבנו אותו הישמעאילים לסכור אותו לצבא וישימו כבלי ברזל על רגליו, אז יראם את כחו. כשמשון הגבור ינתק גם הוא את כבלי הברזל, כפתיל הנעורת בהריחו אש...

ודון קישוט מוסיף להרהר ולחלום בהקיץ.

ואם כשמשון הגבור יעלה על דעתי לקחת לי לאשה אחת מבנות פלשתים...? אמנם אסור הדבר הזה על-פי דין, אבל מדוע עשה זאת שמשון הגבור? והוא הלא היה צדיק וירא שמים, כי לולא זאת, לא מנו אותו לשופט בישראל, או אולי עשה זאת על פי הדין של „אשת יפת תואר“? ואשת יפת תואר הלא התירה החורה... אנכי הייתי בוחר לי את בת הרוקח, אשר ראיתה לא פעם ולא שנים, בשלוח אותי אמי לקנות שמן קיץ או משחת דיאחילון, היא באמת „יפת תואר“. נערה יפה כפלשתית הזאת לא ראיתי מעודי — האמנם תקרא גם היא דלילה? לאו לא דלילה! דלילה היתה אשה גדולה, גבוהת קימה עם פנים נועזים, ובת הרוקח היא נערה קטנה ועדינה והיא גם טובה לב; חוות פניה הנעימים ועיניה היפות והבהירות תעדנה על טוב לבה. לולא בושתי, כי עמה לא שבעה עיני להביט בה כל היום מן הבוקר עד הערב. צר לי מאד, כי לא עלה הנסיון להיות „רואה ואינו נראה“; אז הלא יכולתי להסתכל בה כל היום מבלי להתבייש...

שמעתי אומרים, כי הרוקח ובתו היפה לא פלשתים הם, כי אם יהודים כמוני... היה לא תהיה! הם גם יהודית אינם מדברים, כי אם שפת לא ידעתי. מלבד זאת ראיתי אותה תמיד עליוה ושכחה, מצפצפת ומעופפת כצפור — בת ישראל לא תעשה כזאת. פעם אחת נגשה אלי בפנים צוהקים (את הצחוק הזה לא אשכח אף רגע) ותהפוך לדבר אחי. ראיתי כי כצאתי חן בעיניה להכירני, אבל אנכי בושתי לחרים עיני אליה ואברח מפניה. לא הטיבותי לעשותה כל היום קצפתי או על נפשי, על אשר לא נועזתי להודיע אליה. היא בודאי תחשבני לפרא אדם... אבל יהי אלהים ענה, עם הפלשתית הזאת, מה לי ולה? לו חפצתי לקחתה לי לאשה, כי ענה היתה גם אמי אומרת לי את אשר אכרו אביה שמשון הגבור לבנו: „האין בבנות אחיך ובכל עמי אשה, כי אתה הולך לקחת לך אשה מבנות הערליכי?“. ונחבד זאת, הלא לפי דברת אמי כבר יש לי כלה נאה מאד: בת ר' קלמן בנרדיטשוב. אין כל כפק, כי בת ר' קלמן איננה נופלת ביפיה סבת הרוקח. אמי אמרה לי תמיד, כי היא תכבא לי כלה אשר תזהיר כשמש בצהרים.